

Aleksandar Dobrijević

SKEPTICIZAM U POGLEDU FUNDAMENTALIZMA RAZLOGA¹

APSTRAKT: „Fundamentalisti razloga“ tvrde da se normativnost razloga ne može objasniti pomoću drugih normativnih pojmova, a ta je tvrdnja najuže povezana sa dogmom da razlozi predstavljaju jedine fundamentalne elemente normativnog domena. „Fundamentalisti trebanja“, pak, tvrde kako je moguće pokazati da je pojam „trebanja“ taj koji predstavlja jedini fundament normativnosti. U tekstu se iznosi sumnja u pogledu isključivosti oba ova stanovišta.

KLJUČNE REČI: normativnost, razlozi, trebanje, fundamentalizam razloga, fundamentalizam trebanja

Filozofija normativnosti se već odavno kreće čudnom putanjom. Džon Brum (John Broome) nas podseća da je takva putanja izabrana još sedamdesetih godina prošlog veka, počev od takozvanog „otkrića“ razloga. Od tada:

- 1) „razlozi dominiraju u razmišljanjima o normativnosti“ (tematska dominacija razloga),
- 2) u toj meri da se vrlo brzo formirala dogma o „ekskluzivnosti“ razloga (normativnost se sastoji isključivo od razloga),
- 3) što je potom vodilo veri u „sveprisutnost“ razloga: „Razlozi su sve“ (prožimaju čitavo polje normativnosti) (Broome 2004: 28).

Ishod je zaista čudan (poslužimo se ovde parafraziranjem poznatih Kantovih kriticizama): razlozi su uslov postojanja (*ratio essendi*) normativnosti, odnosno bez razloga nema normativnosti. Međutim, to nije sve što dobijamo od ovakvog gledišta. Naime, ovoj tematskoj dominaciji, ekskluzivnosti i sveprisutnosti razloga pridružuje se i, nazovimo je tako, „eksplanatorna impotencija“ u pogledu mogućnosti *definisanja*

¹ Tekst je nastao kao rezultat rada na projektima br. 43007 i br. 41004, koje finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, a predstavljen je na konferenciji “Razlozi, uzroci i objašnjenja“, održanoj 29-30 novembra 2018. godine na Filozofskom fakultetu u Beogradu.

samog „pojma razloga“, ali efekat te impotencije, koja potiče iz navodno neizbežne cirkularnosti ponuđenih „karakterizacija“ razloga, sasvim je suprotan: nemogućnost definisanja pojma razloga svedoči o njegovoj nadmoći, izraženoj kroz njegovu *primitivnost* ili *fundamentalnost*. Da bismo to ilustrovali, pogledajmo šta o tome imaju da kažu zastupnici ove ideje, koji su ujedno i najuticajniji teoretičari razloga.

Najstarija cirkularna „karakterizacija“ razloga potiče od Džozefa Raza (Joseph Raz):

„Razlozi za neko postupanje su konsideracije koje idu u prilog tom postupanju“.
(Raz [1975] 2002: 186)

Najčuvanija takva karakterizacija, pak, potiče od Tomasa Skenlona (Thomas Scanlon), iako je očigledno da ju je on, u neznatno modifikovanom obliku, preuzima od Raza:

„Ideju razloga shvatiću kao primitivnu... Svaki pokušaj da se objasni šta znači biti razlog za nešto čini mi se da vodi natrag istoj ideji: konsideraciji koja ide tome u prilog. 'Kako ide tome u prilog?', moglo bi se upitati. Izgleda da jedini odgovor glasi: 'Tako što pruža razlog za to'“ (Scanlon 1998: 17).

U tekstu koji i po duhu i po slovu nalikuje Skenlonovom, ali koji nadahnjuje Skenlonovo kasnije preimenovanje *primitivizma* u *fundamentalizam* razloga, Derek Parfit kaže:

„Činjenice nam pružaju razloge, mogli bismo da kažemo, onda kada idu u prilog nekom našem verovanju, ili nekoj želji, ili postupanju na izvestan način. Međutim, 'ići u prilog nečemu' znači 'biti razlog za nešto'. Nalik na neke druge fundamentalne pojmove, kao što su *realnost*, *nužnost* i *vreme*, pojam razloga ne da se objasniti drugim rečima“ (Parfit 2001: 18).

Varijacija na ovu temu nalazi se i u Parfitovom monumentalnom delu iz filozofske etike:

„Teško je objasniti *pojam* razloga, ili ono što fraza 'neki razlog' znači. Činjenice nam pružaju razloge, mogli bismo da kažemo, kada idu u prilog nekom našem stavu, ili našem postupanju na određeni način. Ali, 'ići u prilog' ugrubo znači 'dati razlog za'“ (Parfit 2011: 31).

Ako išta možemo da sumiramo na osnovu ovih upadljivo sličnih i bezmalo jednoglasnih iskaza, onda je to sledeće: navedeni teoretičari (fundamentalisti razloga) tvrde da se razlog može *okarakterisati* kao činjenica koja ide u prilog nekom verovanju, postupku ili stavu, ali ta se karakterizacija *ne može* pretvoriti u *definiciju*, a ni sa *objašnjenjem* stvar ne stoji bolje, jer ako se upitamo na koji način ta činjenica ide u

prilog (verovanju, postupku, stavu), sve što možemo da kažemo jeste da ona to čini pružajući neki razlog (to jest, možemo samo da se vrtimo u krug) (up. Stratton-Lake 2018: 276). Upravo stoga smo tezu o nemogućnosti definisanja i objašnjenja pojma razloga proglasili „eksplanatorno impotentnom“.

Gotovo je suviše naglasiti da ovdje ne dovodimo u pitanje razloge kao važnu odliku normativnosti, jer bi to bila potpuna besmislica. Skepticizam u naslovu ovog članka sugerira nešto drugo: naime, strahujući, zajedno sa Brumom, od štete koja može nastati od shvatanja razloga kao jedine i isključive odlike normativnosti, smatramo da je normativnost ne samo moguće već i poželjno posmatrati na malo *širi način* (up. Broome 2004: 28).

Ipak, u pokušaju da skrenemo pažnju na još jednu važnu i nezaobilaznu odliku normativnosti, nećemo pratiti sve meandre Brumove kritike teorije koja forsira tematsku dominaciju, ekskluzivnost i sveprisutnost razloga. Načelno ćemo se složiti s njegovom kritikom primitivizma razloga, koja (kritika) poziva na ponovnu kodifikaciju pojma razloga i određivanje njegovih granica (Broome 2004: 30). U čemu bi se sastojala ta ponovna kodifikacija pojma razloga? Pre svega, u pretpostavci da se (normativni) razlog može razumeti i kao vrsta objašnjenja. To, međutim, znači odbaciti dominantnu pretpostavku da su razlozi jednostavni ili primitivni. Preciznije rečeno, iza navodno primitivnog pojma razloga leže još primitivniji pojmovi: „objašnjenje“ i „trebanje“. Još preciznije rečeno, eksplanatornu ulogu razloga Brum shvata kao primarnu, a normativan (opravdavajući) razlog kao činjenicu koja objašnjava neku „treba“-tvrdnju: „Razlozi ne mogu naprosto da impliciraju da delatnik treba da izvrši određeni postupak; oni objašnjavaju zašto on to treba da učini“ (Broome 2004: 36). Dakle, s jedne strane razlozi konstituišu takozvana opravdavajuća objašnjenja, što već samo po sebi pokazuje *složenost*, odnosno *neprimitivizam* pojma razloga, a s druge strane ukazuju na još jednu važnu odliku normativnosti – na pojam „trebanja“ (up. Broome 2004: 41; Dobrijević i Mladenović 2013: 14).

Mimo Bruma, još neki istoričari etike i kritičari „fundamentalizma razloga“ s pravom podsećaju na to da je vekovima unazad taj drugi i uobičajeniji normativni pojam zapravo tretiran kao „najprimitivniji“ ili „najfundamentalniji“ – pojam „trebanja“, kao izveden iz bezličnog normativnog glagola „treba“ (up. Hurka 2014: 31-33; Stratton-Lake 2018: 276-277; Broome 2004: 32). Da li su onda etičari (sve do, recimo, Ričarda Hera) koji su mahom na taj način tretirali pojam „trebanja“ redom pravili grešku ili se, ako tu nikakve greške nema, savremenom „fundamentalizmu razloga“ plauzibilno može suprotstaviti tradicionalni „fundamentalizam trebanja“?²

Da bismo odgovorili na ovo pitanje, potrebno je da prikazemo osnovne crte „fundamentalizma razloga“ onako kako ih iznosi najistaknutiji zastupnik te dogme – Tomas Skenlon. On, naime, ističe tri teze:

2 Ovaj naziv (*ought fundamentalism*) potiče iz jednog recentnijeg Brumovog teksta, na koji ćemo se uskoro osvrnuti (Broome 2018: 297, 299).

- 1) istine o razlozima nisu svodive na ne-normativne istine (uzroke);
- 2) normativnost razloga ne može da se objasni drugim pojmovima;
- 3) razlozi predstavljaju *jedine* fundamentalne elemente normativnog domena, pri čemu je druge normativne pojmove, recimo „dobro“ i „trebanje“, moguće analizirati preko pojma razloga (up. Scanlon 2014: 2).

S prvom, anti-redukcionističkom tezom se slažemo i ovde o njoj nećemo raspravljati. O drugoj i trećoj tezi delimično smo već raspravljali, ali Skenlon po svemu sudeći misli da je fundamentalizam razloga imun na Brumovu kritiku: pojam razloga (za postupanje, na koji bi Skenlon kao etičar hteo da se ograniči) i dalje se shvata kao primitivan, kao bazičan, kao osnovni, kao fundamentalan, a u komparativnom odnosu s ostalim iz korpusa takozvanih „normativnih pojmova“ kao „najfundamentalniji“ pojam, čija se normativnost ne može objašnjavati pomoću drugih normativnih pojmova, ali se zato normativnost drugih normativnih pojmova može objašnjavati pomoću pojma razloga. Iako priznaje da je treća, „ekskluzivistička“ teza sporna i da će je ostaviti po strani, Skenlon ne prećutkuje kako veruje u njenu istinitost (Scanlon 2014: 2). U ostatku teksta analiziraćemo upravo tezu koju je Skenlon proglasio spornom (iako istinitom) i ostavio drugim filozofima da se njom bave.

A tom se tezom nekoliko decenija pre Bruma bavio već Alfred K. Juing (A. C. Ewing), u svojoj knjizi *Second Thoughts in Moral Philosophy*. On je tvrdio nešto sasvim obrnuto od Skenlona i ostalih fundamentalista razloga – naime, da se (normativni) razlozi mogu definisati preko pojma trebanja. Juingova argumentacija izgleda ovako:

„Reći da 'treba da učinim nešto' znači reći da su razlozi koji idu tome u prilog snažniji od razloga u prilog nekom alternativnom pravcu delanja“ (Ewing 1959: 63).

Filip Straton-Lejk (Stratton-Lake 2018: 276-277) dobro zapaža kada kaže da ova rečenica isprva nalikuje definiciji trebanja preko pojma razloga, ali nam skreće pažnju na to da se Juing mora pažljivije čitati, jer u fusnoti na istoj stranici te knjige autor razjašnjava svoju tvrdnju:

„*Ovo nije* naumljeno kao definicija onog 'treba', već samo kao način da se iznese izvestan aspekt obaveze, to jest njena bliska veza s razlozima. Kao definicija, ona bi bila cirkularna, pošto 'razlog koji ide tome u prilog' znači 'razlog zašto treba to da učinimo' (Ewing 1959: 63n2).

Dakle, iako u prvi mah izgleda kao da Juing analizira trebanje preko pojma razloga, on zapravo čini obrnuto – naime, analizira razloge pomoću pojmova trebanja i objašnjenja, na gotovo istovetan način kao i Džon Brum (koji se u svojoj kritici, međutim, ne poziva na Juinga kao na svog starijeg prethodnika). Filip Straton-Lejk smatra da bi Juingova preformulisana definicija razloga u sažetom obliku nalikovala Brumovoj: razlozi za postupanje su objašnjenja onoga što treba da činimo (Stratton-Lake

2018: 277). Straton-Lejk je *čini se* u pravu kada dodaje da se ni ovakva definicija razloga ne može okarakterizirati kao plauzibilna, jer zamislivi su slučajevi u kojima imamo *razlog* da nešto učinimo, iako zapravo to *ne treba* da učinimo (primeri mogu biti brojni, ali navedimo samo jedan lični: imam razlog da popijem analgetik *Kafetin* zbog glavobolje, iako zbog neželjenog dejstva tog analgetika na moj želudac ne bi trebalo da ga popijem). A može biti da bolju od Juingove definicije razloga (za postupanje) ne možemo ni iznaći. Bilo kako bilo, ovde ionako ne tragamo za ispravnom definicijom pojma razloga, nego pre nastojimo da pojmu „trebanja“ ukažemo poverenje kao makar ravnopravnom elementu normativnosti.

Pledirajući za „fundamentalizam trebanja“, nasuprot vladajućem „fundamentalizmu razloga“, Tomas Hurka (Thomas Hurka) nas takođe poziva da pažljivije čitamo Juinga, koji pripada tradiciji etičkog mišljenja što seže unazad sve do Henrija Sidžvika (Henry Sidgwick) (up. Hurka 2014: 31-33). Tradicija na koju se Hurka poziva daje prednost pojmu „trebanja“ ili pojmu „dužnosti“ pre nego pojmu „razloga“, pogotovo kada se eksplicitno raspravlja o normativnim pojmovima, premda naglašava kako je ta tradicija umela da pribegava „jeziku“ razloga kao, takoreći, paralelnoj alternativni: na primer, Rosova (David Ross) tvrdnja da imamo „prima facie dužnost“ da nešto učinimo bila bi paralelna tvrdnji da imamo „razlog da to učinimo“, ili bi Sidžvikovo pitanje o našim „krajnjim razlozima za postupanje ili uzdržavanje“ (Sidgwick [1907] 1981: 78) bilo razrešeno tvrdnjom da „kada se sve uzme u obzir, treba ili ne treba to da učinimo“ (up. Hurka 2014: 31-32).

Ako su, kako ova tradicija mišljenja katkad sugeriše, jezik trebanja i jezik razloga međusobno zamenljivi, zašto bismo onda davali prednost prethodnom jeziku? Prema Hurki, zbog toga što upotreba pojma „razloga“ može biti *dvosmislena*, s obzirom na konceptualnu razliku između takozvanih „eksplanatornih“ i „normativnih“ razloga. Naime, eksplanatorni razlozi *objašnjavaju* događaje, postupke i/ili stavove, dok normativni razlozi *opravdavaju* događaje, postupke i/ili stavove. U psihologiji morala su, dabome, neizbežni i takozvani „motivacioni“ razlozi, kao vrsta eksplanatornih razloga (s funkcijom objašnjenja psiholoških stanja poput verovanja i želja kao uzročnika naših postupaka). Hurka, međutim, tvrdi kako su ova dva tipa razloga radikalno drugačija i podseća nas da se normativni razlozi tiču onoga što treba da učinimo, a motivacioni razlozi onoga što smo već učinili ili *ćemo tek učiniti*. I, dodaje Hurka, lako ih je pobrkati, što neretko čine i filozofi, igrajući se rečima i proizvodeći nejasne argumente. Problem je u tome što dvosmislenost pojma razloga pruža podršku stanovištu da ono što treba da se učini zavisi od onoga što se želi, iz čega sledi pogrešan zaključak da normativni razlozi moraju da budu zasnovani na motivacionim razlozima. Te opasnosti se, smatra Hurka, mogu izbeći ukoliko se „trebanje“ tretira kao primarni normativni pojam (up. Hurka 2014: 32).

Međutim, najradikalniji Hurkin argument jeste onaj koji preispituje samostalnost ili nezavisnost pojma „normativnog razloga“, onako kako on funkcioniše u već nave-

denim tezama fundamentalista razloga o nemogućnosti definisanja i objašnjenja tog pojma:

„Normativni razlozi često se definišu kao faktori koji 'idu u prilog' nekom postupku, no postoje različite vrste podupiranja. Nešto može da ide u prilog nekom postupku u kauzalnom smislu, ciljajući tome da se taj postupak dogodi, ili u epistemičkom smislu, pružajući evidenciju da će se on dogoditi. Pošto normativni razlozi ne podupiru postupke ni na jedan od ovih načina, kako im onda idu u prilog? Jedini odgovor koji mogu da smislim glasi da oni podupiru neki postupak tako što ciljaju na to da ga učine postupkom koji, kada se sve uzme u obzir, Vi treba da izvršite, ali onda pojam normativnog razloga nije bazičan, već se definiše preko 'trebanja'“ (Hurka 2014: 32).

Kada se Džon Brum nedavno vratio ovoj temi (prihativši igru rečima, pa je raniju kritiku „primitivizma“ zamenio ažuriranom kritikom „fundamentalizma“ razloga), čini se da je to u velikoj meri učinio pod uticajem navedenih Hurkinih refleksija. Brum se pridružuje Hurkinom alternativnom gledištu, koje sada naziva „fundamentalizmom trebanja“ i proglašava ga kredibilnijim stanovištem od „fundamentalizma razloga“, prevashodno stoga što je takvo stanovište bliže ili vernije našoj svakodnevnoj upotrebi normativnih pojmova (Broome 2018: 297). Štaviše, kritikujući ono što naziva „dogmom primata razloga“ (primatom razloga unutar filozofije normativnosti), Brum sada radikalizuje svoju poziciju, napadajući pre svega dominantnu „tezu ekskluzivnosti“ (tezu da su razlozi jedini elementi normativnosti), te tvrdi nešto krajnje preterano – da razlozi uopšte ne predstavljaju elemente normativnosti (Broome 2018: 297).

Skloni smo da se složimo sa Brumom kada govori da opis normativnosti nije moguć bez upotrebe pojma „trebanja“ i da je čitava poenta normativnosti u tome da se odredi šta treba da činimo, u šta treba da verujemo, i tako dalje. Takođe, Brum ispravno zapaža da se pojam „trebanja“ tendenciozno izostavlja iz mnogih savremenih dela filozofije normativnosti, te da neki drugi izrazi stoje na njegovom mestu, zamišljeni kao njegovi ekvivalenti, dakle izražavajući implicitnu redukciju pojma trebanja na pojam razloga. Najčešće takve fraze su: „konkluzivni razlog“, „dovoljan razlog“ ili „odlučujući razlog“ (Broome 2018: 314). Takav postupak redukovanja uobičajenog normativnog jezika zaista ne unapređuje filozofiju normativnosti. Ali ne možemo da se složimo sa Brumovim nastojanjem da pokaže kako se pojam razloga može uspešno svesti na pojam trebanja, jer to bi bila strategija istovetna onoj koja je inače predmet njegove bespoštedne kritike. Naime, birajući „fundamentalizam trebanja“ nasuprot „fundamentalizmu razloga“, ali ne odričući se teze ekskluzivnosti u njenom naličju (sada pojam trebanja postaje jedini fundamentalni element normativnosti, a pojmu razloga se oduzima takav status), Brum pravi istu grešku kao njegovi teorijski protivnici. Ipak, malo je nedostajalo da je izbegne, jer na jednom mestu on kaže:

„Ukoliko se ispostavi da postoje dva fundamentalna elementa normativnosti – recimo, razlog i trebanje – *fundamentalizam* razloga bi bio pogrešno shvatanje“ (Broome 2018: 299).

Ne vidimo zašto, jer isto može da važi i za Brumov favorizovani, ali podjednako ekskluzivistički „*fundamentalizam trebanja*“. Umesto toga, moglo bi da se kaže kako nam je, ukoliko se ispostavi da postoje najmanje dva fundamentalna elementa normativnosti (razlog i trebanje), potrebna ne teza ekskluzivnosti (koja isključuje jedan ili drugi pojam ili jedan pojam redukuje na drugi), već *teza inkluzivnosti* (koja uključuje i jedan i drugi pojam i ne trudi se da jedan svede na drugi), poduprta teorijom koja bi oba ova neophodna elementa tretirala kao ravnopravne fundamente normativnosti. Čini se da je tradicija od Sidžvika do Juinga, o kojoj Hurka piše, umela da ih tretira upravo na takav način.

Aleksandar Dobrijević
Odeljenje za filozofiju
Filozofski Fakultet, Univerzitet u Beogradu

Literatura

- Broome, John (2004), „Reasons“, u: R. Jay Wallace, Philip Pettit, Samuel Scheffler, Michael Smith (eds.), *Reason and Value: Themes from the Moral Philosophy of Joseph Raz*, Oxford: Clarendon Press: 28-55.
- Broome, John (2018), „Reason Fundamentalism and What Is Wrong With It“, u: *Daniel Star (ed.), The Oxford Handbook of Reasons and Normativity*, Oxford: Oxford University Press: 297-318.
- Dobrijević, Aleksandar i Mladenović, Ivan (2013), „Normativnost i razlozi“, u: Aleksandar Dobrijević i Ivan Mladenović (prir.), *Razlozi i normativnost*, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju: 7-15.
- Ewing, A. C. (1959), *Second Thoughts in Moral Philosophy*, Routledge & Kegan Paul Ltd.
- Hurka, Thomas (2014), *British Ethical Theorists from Sidgwick to Ewing*, Oxford: Oxford University Press.
- Parfit, Derek (2001), „Rationality and Reasons“, u: Dan Egonsson, Jonas Josefsson, Björn Pettersson & Toni Rønnow-Rasmussen (eds.), *Exploring Practical Philosophy: from Action to Values*, Aldershot: Ashgate: 17-39.
- Parfit, Derek (2011), *On What Matters 1*, Oxford: Oxford University Press.
- Raz, Joseph [1975] (2002, reprinted), *Practical Reason and Norms*, Oxford University Press, Oxford.
- Scanlon, Thomas M. (1998), *What We Owe to Each Other*, Cambridge, Massachusetts, and London, England: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Scanlon, Thomas M. (2014), *Being Realistic About Reasons*, Oxford: Oxford University Press.

Sidgwick, Henry [1907] (1981, reprinted) *The Methods of Ethics* (7th edition), Indianapolis: Hackett Publishing.

Stratton-Lake, Philip (2018), „Reasons Fundamentalism and Value“, u: *Daniel Star (ed.), The Oxford Handbook of Reasons and Normativity*, Oxford: Oxford University Press: 275-296.

Aleksandar Dobrijević

Skepticism about Reasons Fundamentalism (Summary)

„Reasons fundamentalists“ argue that the normativity of the reasons cannot be explained in terms of other normative concepts, and this claim is most closely related to the dogma that the reasons are the only fundamental elements of the normative domain. „Ought fundamentalists“ claim, however, that it is possible to show that the concept of „*ought*“ is the only foundation of normativity. There is doubt as to the exclusivity of both of these views.

KEYWORDS: normativity, reasons, ought, reasons fundamentalism, ought fundamentalism